

Michał Sarnowski

O możliwościach parcelacji przestrzeni komunikacji negatywnej w języku polskim

Acta Neophilologica 5, 117-127

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Michał Sarnowski
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytetu Wrocławskiego

O MOŻLIWOŚCIACH PARCELACJI PRZESTRZENI KOMUNIKACJI NEGATYWNEJ W JĘZYKU POLSKIM

1.0. W potoku obcowania językowego może być wydzielony przedział komunikacyjny, w którym komunikacja przestaje odpowiadać, a często wręcz zaprzecza społecznym standardom komunikacji. Na przedział ten składa się szereg sytuacji komunikacyjnych powiązanych wspólnym archisemem 'konflikt w werbalnej komunikacji'. Przedział ten, w skład którego wchodzi dyskusja, spór, sprzeczka, pyskówka, kłótnia i awantura, może być nazwany *przestrzenią komunikacji negatywnej* (PKN) (Sarnowski 1999).

2.0. Rozpoznawanie i identyfikacja sytuacji komunikacyjnych tego obszaru mogą napotkać określone trudności. Wynikają one z faktu, że wymienione sytuacje komunikacyjne nie mogą być potraktowane jako logiczne klasy zjawisk (przedmiotów mentalnych). Kategorie logiczne (klasyczne, Arystotelesowskie) zasadzają się na teorii zbiorów i zakładają, że każdy egzemplarz danej klasy charakteryzuje się stałą i pełną listą cech definicyjnych, że granice klas są ostre, stałe i jednoznaczne. Sytuacje komunikacyjne tworzące PKN to kategorie naturalne, które opierają się na idei *podobieństwa rodzinnego* (L. Wittgenstein). Kluczowym pojęciem kategorii naturalnej jest prototypowość. Funkcję prototypu może spełniać stereotyp sytuacji komunikacyjnej (por. Sarnowski 1997) lub tzw. frejm interpretacyjny, który umożliwia identyfikację samej sytuacji komunikacyjnej (i odpowiednio: gatunku mowy) w trakcie interakcji (Sarnowski 2000). Kategoria naturalna (np. naturalna sytuacja dyskusji, sporu, kłótni) to grupa najbardziej typowych przedstawicieli określonego prototypu. Każdy realny okaz kategorii naturalnej (tzn. obserwowany fragment komunikacji) legitymuje się aktualną wiązką cech charakterystycznych. Postronny obserwator komunikacji znający prototypy klas, tzn. wyposażony bądź w stereotyp sytuacji, bądź w określony frejm interpretacyjny, ustala relację między wiązką cech percypowanego zdarzenia komunikacyjnego a prototypem i tym samym identyfikuje sytuację, dokonuje jej nominacji. Efektem tej procedury jest zrozumienie percypowanej komunikacji. Relacja między wiązką cech a prototypem

jest i musi być zmienna, gdyż stopień typowości reprezentantów jest za każdym razem różny. Kategorie naturalne są więc niejednolite wewnętrznie, a przynależność do nich jest stopniowalna. Kategorie te są otwarte i mogą się systematycznie rozszerzać, gdyż ich granice są nieostre i rozmyte (Maćkiewicz 1990).

3.0. PKN rozpościera się w obszarze między zdeformowaną (dokładniej: deformującą się, deformowaną w toku interakcji) rozmową a bójką, jednak same te sytuacje w skład PKN już nie wchodzi. Rozmowa i bójka wyznaczają granice tego przedziału, a ich koncepty stanowią dwa punkty odniesienia ("wieże obserwacyjne"), które ustalają różne perspektywy interpretacyjne całego przedziału i wchodzących w jego skład sytuacji komunikacyjnych. Pełny opis PKN stanowi syntezę tych oglądów, gdyż cechy poszczególnych zdarzeń komunikacyjnych przestrzeni (wiązki cech) stale oscylują między charakterystykami bądź rozmowy, bądź bójki. Wiązki cech aktualnego zdarzenia to za każdym razem iloczyn (część wspólna) zbiorów cech rozmowy i bójki. Każde zdarzenie komunikacyjne PKN powinno być analizowane pod kątem utraty cech rozmowy i jednoczesnego nabierania cech bójki, mierzone stopniem zachowania cech rozmowy, lub stopniem upodobnienia się do bójki. Każde konkretne, realne zdarzenie komunikacyjne wykazuje „rodzinne podobieństwo” do rozmowy, lub też „rodzinne podobieństwo” do bójki. Przybliżmy nieco koncepty rozmowy i bójki, które wyznaczają granice i platformy interpretacyjne PKN.

3.1. Rozmowa zasadza się na podstawowym układzie komunikacyjnym znanym powszechnie jako układ „twarzą w twarz” i tym samym ucieleśnia specyfikę komunikacji mówionej. Jest to zdarzenie komunikacyjne realizowane przede wszystkim werbalnie, w którym uczestniczą dwa podmioty pragmatyczne zainteresowane przedmiotem rozmowy i rozwojem linii tematycznej. W rozmowie na plan pierwszy wysuwa się jej temat, przedmiot, obiekt wzajemnych intelektualnych działań podmiotów oraz strukturalny parametr dialogowości, tzn. wymiennosc nadawczo-odbiorcza, która wyznacza równorzędność partnerów i gwarantuje fortunność komunikacji, tzn. sublimację linii tematycznej. Rozmowa jest centralną kategorią komunikacji werbalnej i jest definiowana jako gatunek złożony stanowiący „stypizowany ciąg aktów mowy, którego struktura ma względnie stały charakter” (Gajda 1991: 73). W związku z tym rozmowa zajmuje szczególne miejsce wśród dialogowych gatunków mowy. Z biegiem czasu i z rozwojem „współżycia językowego” została zaadaptowana do wszystkich sfer relacji międzyludzkich, co sprawiło, że w praktyce komunikacyjnej mamy do czynienia z szeregiem podgatunków, odmian i wariantów rozmowy.

Funkcjonalna ewolucja rozmowy jako gatunku dynamicznego i mobilnego może być opisana jako zespół mutacji w zakresie tematyczności i struktury. Niektóre z tych mutacji mają charakter pozytywny i uwypuklają tematyczność rozmowy (np. spór, dyskusja, debata, negocjacje), zaś inne – mutacje determinowane przez emocjonalność – zarówno pozytywną, jak i negatywną – doprowadzają do zaniku tematyczności i znamionują strukturalną

deformację rozmowy oraz jej degradację (pogawędki, sprzeczka, pyskówka, kłótnia, awantura) (Sarnowski 1999: 20-21).

Niezależnie od możliwych mutacji i przeobrażeń rozmowa stale pozostaje niewzruszonym, idealnym i pozytywnym modelem obcowania językowego. Zasady obcowania językowego wiążą się z budowaniem w świadomości użytkowników języka pożądanym modeli interakcyjnych, które można opisać w kategoriach porządku, zasady regulującej, proskrypcji. Interakcyjny model rozmowy może być kwalifikowany z różnych punktów widzenia: w perspektywie społecznej i socjalno-psychologicznej uważany jest za standard komunikacyjny, w perspektywie lingwistycznej i psycholingwistycznej traktowany jest jako norma komunikacji, zaś w kontekście kulturowym – odpowiada stereotypowi.

Ogląd PKN przez pryzmat rozmowy powinien stanowić zespół odpowiedzi na pytania o strukturę, tematyczność i normatywność odbywającej się w tym przedziale komunikacji.

3.2. Opracowania encyklopedyczne definiują bójkę jako „starcie co najmniej trzech osób wzajemnie zadających sobie razy (bijących się), z których każda występuje jednocześnie w roli napastnika i napadniętego” (Encyklopedia 1973: 330). W definicji tej podkreśla się wzajemną agresywność odróżniającą bójkę od pobicia, w którym występują dwie strony: aktywna (napastnicy) i pasywna (napadnięci). Elementem obligatoryjnym bójki jest więc użycie siły fizycznej i wzajemne zadawanie sobie ciosów. Oznacza to, że bójka znamionuje zanik komunikacji werbalnej. Ten typ kontaktu odbywa się na innej niż rozmawianie płaszczyźnie semiotycznej za pomocą znaków, które są relewantne biologicznie.

W odniesieniu do PKN traktujemy bójkę jako tzw. sytuację precedensową. Precedensowa sytuacja obok precedensowych tekstów, precedensowych wypowiedzi i precedensowych nazw wchodzi do grupy precedensowych fenomenów, które stanowią podstawowy segment bazy kognitywnej danej społeczności, czyli kompleksu wiedzy i wyobrażeń, które są udziałem wszystkich użytkowników danego języka lub członków określonego kręgu kulturowego (por. Krasnych i inni 1997). Precedensowa sytuacja to pewien inwariant zdarzenia realnego (w tym przypadku bójki), „idealne” zdarzenie scenariuszowe, tzn. pewna ogólnie znana, ustabilizowana sekwencja zdarzeń oparta na związkach przyczynowo-skutkowych. Z takim scenariuszowym inwariantem wiążą się określone powszechnie znane konotacje i oceny. Za każdą precedensową sytuacją, podobnie zresztą jak za każdym precedensowym fenomenem, stoi zespół struktur kognitywnych, które opierają się na analogiach i mechanizmach porównania. Takie struktury kognitywne stanowią sprawne narzędzie rozumienia i poznawania złożoności otaczającego świata i poprzez swoje ujęzykowanie wpływają na rozumienie tekstów i innych zdarzeń, a także umożliwiają mówienie o nich, tzn. tworzenie nowych tekstów (nie tylko o tych zdarzeniach). Bójka w roli precedensowej sytuacji zastosowanej do interpretacji obcowania językowego uruchamia fundamentalny dla rozumienia komunikacyjnych struktur nadawczo-odbiorczych schemat

przeciwstawności podmiotów działających i aktualizuje go w obrazach walki i wojny. To właśnie wyobrażenia i pamięć o bójce jako wzorcowej konfliktowej sytuacji interpersonalnej konstytuują tzw. metaforę wojny, która jest najważniejszym uniwersalnym sposobem konceptualizacji i referowania komunikacji międzyludzkiej (Lakoff, Johnson 1988)¹.

4.0. W artykule dokonuje się przeglądu możliwych parcelacji PKN, tzn. wewnętrznych podziałów i segmentacji obszaru komunikacji konfliktowej, które wynikają z pogranicznego położenia tego obszaru między rozmową a bójką, a także podejmuje się próbę wieloaspektowej dyferencjacji sporu i kłótni.

5.0. Przegląd możliwych parcelacji PKN rozpocznę od skomentowania zespołu definicji polskich dialogowych gatunków mowy – rozmowy, dyskusji, sporu i kłótni zaproponowanych w swoim czasie przez A. Wierzbicką (1983).

Analiza tych eksplikacji daje nam podstawę do rozdzielenia interesującego nas zespołu (a tym samym PKN) na dwa kontrastujące ze sobą obszary: a) rozmowa, dyskusja, b) spór, kłótnia.

Presupozycją rozmowy i dyskusji jest w tym zapisie „dobra wola” uczestników, która zasada się na psychologicznej chęci i gotowości podjęcia interakcji, świadomości tematu („różne rzeczy”) i przede wszystkim wspólnoty celu. Rozmawianie w tym ujęciu definicyjnym to poszukiwanie kontaktu, realizacja funkcji fatycznej. W eksplikacjach tych gatunków pragnę zwrócić uwagę na formy liczby mnogiej, którą interpretuję jako sygnały łączności i poczucia wspólnoty subiektów. Rozmowa: *chcę żebyśmy mówili; sądzę że i ty chcesz żebyśmy mówili*; dyskusja: *mówię to bo chcę żeby każdy z nas powiedział; sądzę że i ty chcesz żeby każdy z nas powiedział*.

Dla eksplikacji sporu i kłótni charakterystyczny jest sygnał indywidualizacji postaw mentalnych uczestników zdarzeń, na plan pierwszy przy odczytywaniu tych eksplikacji wysuwa się forma 1. osoby l. poj. W przypadku kłótni ta indywidualizacja osiąga stan totalny, który może być określony jako „egoizacja”. Widać bardzo wyraźnie, że subiekty nie stanowią wspólnoty, każda działa bowiem „na własny rachunek”.

5.1. Dyskusja i spór znalazły się w różnych obszarach PKN. Uważam jednak, że tych sytuacji nie można tak ostro sobie przeciwstawiać. Te dwa gatunki mowy (ale również i sytuacje komunikacyjne) łączy, z jednej strony, przeciwstawność tez wyjściowych komunikantów, ale, z drugiej strony, również i wspólnota celu – osiągnięcia nowego, „wyższego” stanu wiedzy o przedmiocie komunikacji. Gatunkowym wyznacznikiem dyskusji i sporu jest ta sama funkcja argumentacyjna skierowana na poszukiwanie porozumienia i uzgodnienia stanowisk.

Dyskusja jest gatunkiem mowy ustnej komunikacji oficjalnej, a jej materia językowa reprezentuje – przynajmniej w założeniu – wyspecjalizowane

¹ Warto tu jednak wspomnieć, że francuski filozof i socjolog G. Tarde w swoim czasie twierdził, że ze stanowiska ontogenezy pierwotna forma dialogu może być wyprowadzona z sytuacji walki wręcz, tzn. bójki (Tarde 1904: 86-98).

style języka ogólnego. Jednak leksemy *dyskutować*, *dyskusja* zostały zapożyczone do stylu potocznego i są tam używane dla oznaczania sytuacji kłótni, np. w wypowiedzeniach z intencją imperatywną o wysokim stopniu kategoryczności *Nie dyskutuj ze mną!* 'nie kłóć się ze mną' lub w wypowiedzeniach z intencją deklaratywną typu postulatywnego *W taki sposób dyskutować nie będziemy!*, gdzie *dyskutować* oznacza 'rozmawiać' lub też 'kłócić się'.

6.0. Interakcja w PKN zasadza się na przeciwstawności podmiotów pragmatycznych, która przez stadium konfliktu merytorycznego (spór, dyskusja) przerasta w konflikt interpersonalny (kłótnia, awantura). Nasilenie konfliktu owocuje narastaniem deformacji rozmowy. Deformacja dotyczy wszystkich parametrów oglądu komunikacji z perspektywy rozmowy: struktury, tematyczności i normatywności. Konfliktowość, która stanowi podstawowy element opisu sytuacji komunikacyjnych PKN (por. łączący je archisem 'konflikt w werbalnej komunikacji') jest również jednym z wyznaczników parcelacji PKN. Konfliktowość w PKN ma charakter skalarny, gdyż poszczególne sytuacje cechują się różnym stopniem konfliktowości (na różną odległość oddalają się od rozmowy, pożądanego modelu interakcji). Z punktu widzenia form i sposobów uzewnętrzniania się konfliktu (kod językowy, parajęzyk, uderzenie, policzek, pobicie) i w konsekwencji stopnia jego natężenia PKN ulega rozpadowi na trzy obszary: centrum, peryferium sporu, peryferium awantury.

6.1. Konfliktowość komunikacji znajduje najbardziej reprezentatywną manifestację w kłótni, co nadaje jej status centralnego ogniwa PKN. Jest to model sytuacji konfliktowej. Predykaty *kłócić się*, *kłótnia*. W potocznej świadomości użytkowników języka polskiego *kłótnia* jest rozumiana jako prototyp konfliktowości, a nominacja *kłótnia* w języku masmediów funkcjonuje jako synonim konfliktu. Przykłady można mnożyć.

6.2. Peryferium sporu to okazy zdarzeń komunikacyjnych z najmniejszą konfliktowością, co sytuuje ten obszar PKN na stanowisku pośrednim między wybitnie konfliktową kłótnią a neutralną w tym zakresie rozmową reprezentowaną przez spór i dyskusję. W zdarzeniach komunikacyjnych tego peryferium wyraźnie objawia się przeciwstawność rozmówców (jest ona nijażko wpisana w presupozycje tych zdarzeń), lecz ze względu na fakt, że dotyczy ona różnic merytorycznych – przynajmniej we wstępnej fazie – nie stanowi ona konfliktu interpersonalnego. Konfliktowość jest dla tych interakcji cechą potencjalną. Daje to podmiotom szansę na współdziałanie, co w rezultacie zbliża sytuacje komunikacyjne peryferium sporu do dialogu informacyjnego z wyraźnie określonym tematem.

6.3. Do peryferium awantury włączamy okazy zdarzeń komunikacyjnych, w których kod językowy i parajęzykowy współwystępują z przejawami kodu działań fizycznych. Są to zdarzenia komunikacyjne o dużym nasileniu konfliktu, który uzewnętrznia się na kilku płaszczyznach semiotycznych. Zdarzenia te cechują się całkowitą dezintegracją komunikantów, zanikiem świadomości tematu komunikacji i świadomości jej motywów. Są to przypadki kryzysu komunikacyjnego z całkowitą nieprzewidywalnością wszelkich

działań i zachowań podmiotów, a więc wszelkie nienormatywne – z punktu widzenia obyczaju i prawa – sytuacje społeczne, gdzie mówienie (=kłótnia) jest tylko jednym i wcale nie najważniejszym elementem (por. awantura, rozróbka, burda, chryja, scysja).

7.0. Centralnym zagadnieniem PKN jest dyferencjacja sporu i kłótni, opis ich wzajemnych relacji. Potoczny, naiwny – w Apresjanowskim rozumieniu – obraz tego fragmentu świata komunikacji zarysowuje linię demarkacyjną między nimi w sposób intuicyjny, ale jednocześnie bardzo precyzyjnie².

Rozgraniczenie kłótni i sporu może być przeprowadzone i opisane na dwa sposoby: jako przeciwstawienie sytuacji komunikacyjnych i gatunków mowy (opis „zewnątrzny”) oraz jako przeciwstawienie semantyczne leksemów *kłótnia* (*kłócić się*) i *spór* (*spierać się*) (opis „wewnętrzny”).

7.1. Identyfikacja każdego zdarzenia komunikacyjnego (a tym samym dyferencjacja sytuacji komunikacyjnych i gatunków mowy) dokonywana jest przez kogoś, kto znajduje się poza sytuacją. W roli zewnętrznej instancji występuje obserwator, który w oparciu o indywidualną i konwencjonalną wiedzę o zasadach i formach komunikacji (tzn. w oparciu o prototypy sytuacji i *frejmy* interpretacyjne) kwalifikuje każde zdarzenie werbalne. Aproksymacja linii granicznej między kłótnią a sporem może być w tym przypadku przedstawiona jako konfiguracja kilku parametrów. Wymienię je kolejno:

1. Charakter konfliktu: spór – konflikt merytoryczny (dysonans kognitywny, asymetria wiedzy o świecie), kłótnia – konflikt interpersonalny (osobniczy) o silnym zabarwieniu psychoemocjonalnym.

2. Cel interakcji: spór – wola doprowadzenia do jednomyślności (obopólne zwycięstwo merytoryczne), kłótnia – każdy z uczestników chce, by przeciwnik przyznał się do błędu (jednostronne zwycięstwo psychiczne i moralne).

3. Typ argumentacji: spór – dominacja komponentu logicznego i intelektualnego skierowanego na kształtowanie, rozszerzenie i pogłębienie wiedzy rozmówców, a także na rozwój linii tematycznej, kłótnia – przewaga komponentów pragmatycznych apelujących do woli i emocji adresata. Przeciwstawienie w tym zakresie przesądza o stosowanych aktach mowy, które kontrastują sytuacje i gatunki mowy.

4. Komunikacyjna funkcja argumentacji: spór (podobnie jak w rozmowie i dyskusji) – forma współdziałania podmiotów, kłótnia – uzewnętrznienie konfliktu interpersonalnego.

5. Konceptualizacja: spór – *zadanie do rozwiązania*, kłótnia – *sprawa do załatwienia* (zwykle: tu i natychmiast). Fizycznym punktem odniesienia obu tych metafor jest „przeszkoda fizyczna” stanowiąca konwencjonalny obraz mentalny decydujący o sposobie interpretacji metafor-definicji.

7.2. Przeciwstawienie sporu i kłótni może być również przeprowadzone na płaszczyźnie *stricte* lingwistycznej. Podejmiemy taką próbę w oparciu o

² Przykładowym obszarem, na którym można obserwować mechanizmy działania potocznej intuicji w tym zakresie jest język krzyżówek gazetowych. W tym specyficznym gatunku prasowym spór i kłótnia są przedstawiane jako wzajemne *definiensy* i *definienda*.

zgłaszany przez A. Wierzbicką postulat, że różnice semantyczne między jednostkami języka zwykle posiadają swoją motywację w ich charakterystykach gramatycznych (Wierzbicka 1987; 1988). Procedura semantycznej dyferencjacji sporu i kłótni będzie polegać w tym wypadku na analizie niektórych układów syntagmatycznych, w jakie wstępują leksemy *spierać się*, *spór* oraz *kłócić się*, *kłótnia*. Dla realizacji tego zadania zwrócimy się ku niektórym aspektom teorii walencji, jednej z kategorii semantyczno-gramatycznych, za pomocą której można klasyfikować sytuacje świata realnego i eksplikować znaczenia określonych leksemów (Lyons 1989: 103-4). Przedsięwzięta metoda poszukiwań może być uzasadniona następującym stwierdzeniem: „[...] perspektywa walencyjna [...] wirtualnego leksemu jest jego rysą konstruktywną i wyznacza miejsce leksemu w semantycznych i paradygmatycznych związkach z innymi leksemami [...]” (Zahnitko 1996: 270). Najważniejsze postulaty teorii L. Tesnière’a – przede wszystkim pojęcie aktantu jako niezbędnego semantycznie uczestnika sytuacji opisywanej przez leksem – legły np. u podstaw oryginalnej metodologii semantycznej (Apresjan 1980) i stale są z powodzeniem wykorzystywane w teorii języka, ale również i w praktycznych celach leksykograficznych, np. do definiowania i dyferencjacji składników szeregów synonimicznych (Apresjan i inni 1999).

Spójrzmy zatem na interesujące nas nominacje (*spierać się*, *spór*, *kłócić się*, *kłótnia*) oraz na pojęcia nazywające stadia graniczne PKN, tzn. na leksemy *rozmawiać*, *rozmowa*, *bić się*, *bójka* przez pryzmat ich struktury walencyjnej. Wszystkie one należą do grupy predykatów trójwalencyjnych. Ze względu na zawarte w nich socjatywne znaczenie czynności wzajemnej te intersubiektywne czasowniki i rzeczowniki obcowania językowego traktowane są jako predykaty symetryczne (Iomdin 1981), w których subiektywne walencje 1. i 2. są w stosunku do siebie ekwiwalentne (subiekty partnerskie). Aktanty subiektywne nazywające dwa równorzędne źródła działań i generowanych relacji interpersonalnych są zapełniane rzeczownikami osobowymi i tworzą wzajemną diatezę (reciproc). Przyjmują one różną formę gramatyczną (por. Iomdin 1981; Laskowski 1984: 136 – 141). Naszą uwagę skoncentrujemy jednak wyłącznie na walencji 3., którą zapełnia aktant obiektu³.

Z semantycznego punktu widzenia obiekt to nazwa materialnego albo też idealnego przedmiotu, który jest objęty działaniem subiekty. W tym miejscu należy poczynić niezwykle ważną dla naszego tematu uwagę. W dziedzinie obiektu często ma miejsce niezgodność między poziomem formalnym (powierzchniowo-syntaktycznym) a poziomem głębinowym (semantycznym). Ta różnica między strukturą powierzchniową a głęboką jest w rzeczywistości różnicą między materialną i formalną strukturą mowy a strukturą wyrażonej w niej myśli. Teza ta w dokonywanym rozgraniczeniu – a w rzeczywistości definiowaniu – sporu i kłótni znajduje swoje potwierdzenie.

³ Aktanty subiektywne i ich forma nie mają wpływu na rozgraniczenie kłótni i sporu i dlatego pomijamy je w dalszych rozważaniach.

W zakresie formy i semantyki (tzn. rzeczywistej funkcji i roli) aktantu obiektowego czasownikowe i rzeczownikowe leksemy nominujące sytuacje komunikacyjne PKN tradycyjnie już oscylują między syntagmatyką rozmowy a syntagmatyką bójkii, tzn. formalnie zbliżają się lub oddalają się od nich, zbliżając się (lub też oddalając) od rozmowy i bójkii w zakresie semantyki. Stwierdzenie to dotyczy w pierwszej kolejności leksemów nominujących spór i kłótnię.

W leksemach *rozmawiać*, *rozmowa* obiekt jest wyrażany przyimkowym miejscownikiem (*o czym?*), który pełni przy nich semantyczną funkcję (rolę) treści, tematu. Znaczenie takie G. Zołotowa określa jako deliberatywne (Zołotowa 1988). W tym samym modelu funkcjonują również nominacje *dyskutować* i *dyskusja* (*o czym?*), które formalnie i semantycznie bezspornie przynależą do pola rozmowy (syntagmatycznego, ale również i koncepcyjnego).

W leksemach *bić się*, *bójka* obiekt przyjmuje formę przyimkowego biernika (*o co?*), gdzie pełni semantyczną funkcję (rolę) *p r z y c z y n y*. Podobną relację między stroną formalną a semantyczną aktantu obiektowego konstatajemy i w innych nominacjach zjawisk PKN: *sprzeczać się*, *sprzeczka* (*o co?*), *kłócić się*, *kłótnia* (*o co?*), *awanturować się*, *awantura* (*o co?*). Biernikowy aktant obiektu w wymienionych predykatkach interpretujemy jako nośnik semantycznej funkcji *p r z y c z y n y* poprzez analogię z rosyjskimi predykatami *драться*, *драка*, *ссориться*, *ссора*, przy których zależność przyczynowa jest wyrażona w ściśle zgramatyzowanej formie, por. kauzatywne syntaksemy *из-за + dopełniacz* przy czasownikach intersubiektywnego działania językowego lub fizycznego, które jest oceniane negatywnie ze względu na fakt, że odbywa się na tle i z udziałem negatywnych reakcji emocjonalnych: *ссориться из-за места*, *повздорить из-за кастрюльки*, *подражаться из-за игрушек*, a także: *рассердиться из-за пустяков*, *злиться из-за опоздания* (Zołotowa 1988: 68 i 353). Semantyczna walencja przyczyny jest przy predykatkach tego typu obligatoryjna, gdyż ma charakter idiomatyczny, zakodowany w strukturze semantycznej leksemu. Mówiąc o czasownikach i rzeczownikach oznaczających wewnętrzne stany emocjonalne J. Apresjan pisze: „takie stany traktuje się nie jako stany powstałe same z siebie, ale jako kauzowane przez tę lub inną ocenę wydarzenia, jaką ma subiekt” (Apresjan 1980: 159-160). Aktualna „ocena wydarzenia” ma z zasady podłoże emocjonalne. Bójka, awantura, kłótnia i sprzeczka to zdarzenia komunikacyjne cechujące się wyjątkowo wysokim stopniem psychoemocjonalnego zaangażowania uczestników. W praktyce komunikacyjnej to właśnie emocje, brak kontroli nad nimi i jednoczesny brak opanowania emocjonalnego stanowią rzeczywiste przyczyny bójek, kłótni i awantur. W tych wypadkach chodzi w pierwszej kolejności o emocje (uczucia) lokowane przez psychologów i językoznawców w polu semantycznym gniewu, np. gniew, oburzenie, złość itp. Definicje semantyczne nazw takich uczuć (przeżywanych przez uczestników wymienionych zdarzeń) obligatoryjnie zawierają składnik „przyczyna”⁴.

⁴ Por. np. eksplikację gniewu – 1. Uczucie przeżywane przez osobę X (subiekt), 2. W stosunku do osoby Y, która, jak sądzi X, 3. Wywołała zdarzenie będące *p r z y c z y n ą* tego uczucia; jest to oceniane negatywnie (Mikołajczuk 1997: 158) [wyróżnienie – M.S.].

Mechanizm powstawania kłótni, tzn. załóżka i narastania konfliktu interpersonalnego, może być przedstawiony jako zespół par aktów mowy o tożsamej intencji i illokucji: „dezaprobata – dezaprobata” i „dezaprobata – obraza” (Sarnowski 1999: 50). Nadrzędną ideą czasowników grupy „dezaprobata” nominujących takie akty mowy jest presupozycja ‘X uważa, że sytuacja P, cecha lub działania Y są złe (w tym również niekorzystne dla X)’. Taka presupozycja może stać się asumptem do negatywnych reakcji emocjonalnych i tym samym przyczyną negatywnych działań Xa. Sytuacje komunikacyjne typu bójk, awantury i kłótni są przykładami niepożądanych i nienormatywnych z punktu widzenia etyki, moralności i etykiety językowej zjawisk społecznych. Zjawiska anomalne (dewiacyjne) funkcjonują w odbiorze społecznym tylko i wyłącznie na tle przyczynowości (Aru-tiunowa 1978: 4).

7.3. A w jaki sposób na tle tego, co zostało powiedziane wyżej, powinien być potraktowany spór? Ze stanowiska formalnego (powierzchniowo-syntaktycznego) leksemy nominujące te sytuację komunikacyjną należą do syntagmatycznego pola bójk – *spierać się, spór – o co?* Ale czy biernikowy argument obiektu przy wymienionych leksemach pełni również semantyczną funkcję (rolę) przyczyny? Odpowiedź na to pytanie jest zdecydowanie negatywna. Jako fenomen kultury spór jest wysublimowanym typem działalności intelektualnej, w której przy rozbieżności zdań rozmówców wynikającej z prawa każdego człowieka do posiadania własnych, autonomicznych i suwerennych poglądów, pozostaje spór dialogiem poszukującym prawdy. Autentyczny spór jest zorientowany nie tylko na demonstrowanie różnic w poglądach i ocenach (taka postawa subiektów cechuje „przyczynowe” sytuacje komunikacyjne, o których była mowa wyżej), lecz przede wszystkim SPÓR musi być zorientowany na poszukiwanie nowych dróg i sposobów rozwiązań zadanych problemów i na osiąganie jednomyślności (por. metafora konceptualna *spór to zadanie do rozwiązania*).

Biernikowy aktant obiektu pełni przy leksemach *spierać się, spór* semantyczną funkcję (rolę) *tematu, treści* i sam reprezentuje propozycję. W wymiarze semantycznym SPÓR nie bacząc na stronę formalną obiektu zmierza w kierunku konceptu rozmowy. Stosunki subiektowo-obiektowe w predykatkach *spierać się, spór* mogą być opisane jako relacja kognitywna: subiekty poznają, zgłębiają obiekt oraz jako relacja kreatywno-transformacyjna: subiekty „stwarzają obiekt od nowa”, zmieniają jego zawartość treściową i tym samym osiągają nowy stan wiedzy o obiekcie⁵. Semantyczna – ale również i definicyjna – granica między leksemami *spierać się, spór* oraz *kłócić się, kłótnia* (a tym samym również między sytuacjami komunikacyjnymi spór i kłótnia) przebiega przez strefę biernikowego obiektu i znajduje swoją manifestację w jego semantycznej funkcji, tzn. w tematywności komunikacji

⁵ Na marginesie warto wskazać, że w swoim fundamentalnym opracowaniu G. Zołotowa dopuszcza występowanie znaczeń deliberatywnych (treściowych) nawet i w syntaksemach kauzatywnych (Zołotowa 1988: 68).

lub eksplicytnym/implicytnym sygnale o przyczynowości. Semantyczna funkcja aktantu biernikowego w obu wypadkach jest determinowana znaczeniem czasowników oraz ich etymologią.

W sytuacji komunikacyjnej sporu przy zachowaniu świadomości dwóch subiektów (uczestników zdarzenia) na plan pierwszy wysuwa się świadomość tematu komunikacji. Jest on precyzyjnie identyfikowany przez samych rozmówców, a także przez metanadawcę. Transponowana w tekst monologowy (narracyjny) sytuacja sporu – podobnie jak i rozmowy i dyskusji – jako składnik obligatoryjny zawiera informację o temacie. Jest ona realizowana w formie konstrukcji przyimkowych z biernikiem (*spór o X*), zależnych konstrukcji syntaktycznych (*spierali się, że X*) lub jako sprawozdanie z zawartości (a więc treści) komunikacji (*przedmiotem sporu był X; spór dotyczył X*). Stereotypową reakcją na konstatację *Spieraliśmy się* jest pytanie o przedmiot komunikacji, tzn. o jej temat i o jej treść: *O co?* Rama tematyczna komunikacji jest w potoku obcowania językowego „zwornikiem” łączącym sytuację sporu z sytuacją rozmowy. Fundamentalna dla całej komunikacji językowej idea „spotkania się poprzez rozmawianie” znajduje w sporze swoje potwierdzenie, kontynuację i rozwój.

Zabarwiona psychoemocjonalnie interpersonalna konfliktowość kłótni objawia się w deformacji dialogowości i zaniku świadomości tematu komunikacji. Utrata świadomości tematu cechuje w pierwszej kolejności samych kłócących się, którzy poprzez eksponowanie własnego „ja” zmierzają tylko w kierunku zapewnienia sobie dominacji nad przeciwnikiem. W tekstach narracyjnych o konfliktowych sytuacjach komunikacyjnych metanadawca referuje pragmatyczną sytuację kłótni wyłącznie przez pryzmat powodu i przyczyny, lub też – z braku takich danych – ogranicza się do informacji o uczestnikach, miejscu i atrybutach towarzyszących takiemu zdarzeniu.

7.4. Dwie przedstawione możliwości (opis „zewnętrzny” i opis „wewnętrzny”) zastosowane w celu rozgraniczenia kłótni i sporu są kompatybilne i prowadzą do tego samego rezultatu, przez co weryfikują i dopełniają się nawzajem. Otrzymane wyniki dają podstawę do stwierdzenia, że konstytutywnych różnic między kłótnią a sporem należy szukać w tematyczności, która jest funkcją intelektualnej percepcji komunikacji.

8.0. Podsumowując powyższe rozważania należy podkreślić, że teoretyczne platformy zarysowanych parcelacji PKN mają różny, odmienny charakter. Fakt ten odzwierciedla złożoność samej PKN jako fenomenu kulturowego oraz sygnalizuje trudności zdefiniowania poszczególnych sytuacji komunikacyjnych tego obszaru. Poszukiwanie coraz to nowych zakresów wewnętrznych przeciwstawięń, wyznaczanie coraz to nowych kontrastów i ich skrupulatna rejestracja powinny dać odpowiedź na pytanie o rzeczywiste miejsce i znaczenie tego przedmiotu komunikacji w naszej kulturze komunikacji codziennej.

Bibliografia

- Apresjan 1980 // J. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przełożyli Z. Kozłowska i A. Markowski, Wrocław.
- Apresjan i inni 1999 // Ю. Д. Апресян, О. Ю. Богуславская, И. Б. Левонтина, Е. Б. Урысон, М. Я. Гловинская, Т. В. Крылова, *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, Первый выпуск, под общим руководством академика Ю. Д. Апресяна, Москва.
- Arutiunowa 1987, H. D. Арутюнова, *Аномалии и язык (К проблеме языковой «картины мира»)*, «Вопросы языкознания», 3.
- Encyklopedia 1973 // *Encyklopedia powszechna PWN* (w czterech tomach), t. I, Warszawa, s. 330.
- Gajda 1991 // S. Gajda, *Gatunki wypowiedzi potocznych*, [w:] *Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych*, Opole.
- Iomdin 1981 // Л. Л. Иомдин, *Симметричны предикаты в русском языке*, [w:] *Проблемы структурной лингвистики 1979*, Москва.
- Krasnych i inni 1997 // В.В. Красных, Д.Б. Гудков, И.В. Захаренко, Д.В. Багаева, *Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации*, «Вестник Московского университета», Серия 9, Филология, 3.
- Lakoff, Johnson 1988 // G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, tłumaczenie i wstęp teoretyczny T. Krzeszowski, Warszawa.
- Laskowski 1984 // R. Laskowski, *Kategorie morfologiczne języka polskiego – charakterystyka funkcjonalna*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, pod red. R. Grzegorzczkowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa.
- Lyons 1989 // J. Lyons, *Semantyka 2*, przełożył A. Weinsberg, Warszawa.
- Maćkiewicz 1990 // J. Maćkiewicz, *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, praca zbiorowa pod red. J. Bartmińskiego, Lublin.
- Mikołajczuk 1997 // A. Mikołajczuk, *Pole semantyczne „gniewu” w polszczyźnie. (Analiza leksemów: „gniew”, „oburzenie”, „złość”, „irytacja”)*, [w:] *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*, pod redakcją naukową R. Grzegorzczkowej i Z. Zaron, Warszawa.
- Sarnowski 1997 // M. Sarnowski, *Kłótnia i spór (gatunki mowy przez pryzmat ich stereotypów)*, „Slavica Wratislaviensia” XCVIII, Wrocław.
- Sarnowski 1999 // M. Sarnowski, *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku polskim i rosyjskim. Kłótnia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej*, Wrocław.
- Sarnowski 2000 // M. Sarnowski, *Komunikacyjna sytuacja kłótni na tle stereotypu obcowania językowego*, „Slavica Wratislaviensia” C, Wrocław.
- Tarde 1904 // G. Tarde, *Opinia i tłum*, przekład K. Skrzyńskiej, Warszawa.
- Wierzbicka 1983 // A. Wierzbicka, *Genry mowy*, [w:] *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, pod red. T. Dobrzyńskiej i E. Janus, Wrocław.
- Wierzbicka 1987 // A. Wierzbicka, *English speech act verbs: a semantic dictionary*, New York 1987
- Wierzbicka 1988 // A. Wierzbicka, *The semantic of grammar*, Amsterdam.
- Zahnitko 1996 // А. П. Загнітко, *Теоретична граматика української мови. Морфологія*, Донецьк.
- Zołotowa 1988 // Г. А. Золотова, *Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*, Москва.